

Revitalizacija religije u sjeni naslijeđa liberalne zakonske regulative: stavovi o pobačaju

Goran Goldberger

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: goran@idi.hr*

SAŽETAK U ovom tekstu se analiziraju stavovi ispitanika o zakonskom reguliranju pobačaja u Hrvatskoj, koje smo ukrštali s religijskom samoidentifikacijom i praksom te sociodemografskim obilježjima ispitanika. Na taj način smo željeli ukazati na eventualnu prisutnost razlika u stavovima o pobačaju i zagovaranju opcije života ili opcije izbora, s obzirom na navedene karakteristike ispitanika. Polazeći od pretpostavke utjecaja konteksta društvenih promjena s početka 90-ih na stavove ispitanika o pobačaju, te uz oslanjanje na neke teorijske koncepte i istraživanja o pobačaju, potvrdili smo sve tri hipoteze istraživanja. Skicirali smo neke procese koji su mogli utjecati na veće slaganje s opcijom izbora nego li s opcijom života kod ispitanika, pogotovo s obzirom na dominaciju katolika u društvu u kojem je Katolička crkva okrenuta »moralnoj obnovi«, a ukazali smo i na svojevrsnu polarizaciju stavova vezanih uz zakonsku regulativu pobačaja kod oba tabora, kao i na sukob tradicionalnih i modernih vrijednosti.

Gljučne riječi: društveno-političke promjene, demografske promjene, socijalna politika, religija, Katolička crkva, stavovi o pobačaju, zakon, društveni pokreti, opcija života, opcija izbora, retraditionalizacija, diskurs, nejednakost spolova.

Primljeno: 1. lipnja 2005.

Prihvaćeno: 22. lipnja 2005.

1. Uvod: osvrt na društveni kontekst promjena u Hrvatskoj te neke teorijske koncepte i istraživanja

Kontekst društveno-političkih promjena u Hrvatskoj s početka 1990. omogućio je otvoreniju društvenu i znanstvenu problematizaciju pitanja pobačaja, njegove zakonske regulacije te stavova građana, društvenih institucija i interesnih grupa o pobačaju, uz naglašavanje moralnih i etičkih diskrepancija. Mogli bismo tvrditi kako su neki elementi toga konteksta (revitalizacija religije, tranzicija, negativni demografski trendovi) omogućili veći javni utjecaj stavova o nepovredivosti ljudskog života od trenutka začeća. U skladu s tim razvijala se i debata o zakonu o

pobačaju koja je utjecala na barem dvije društvene razine: individualnu (utjecaj politike pobačaja na život žene), i državnu (pitanja nacionalnog opstanka i demografske upotrebe državne intervencije) (Sedmak, 2001.). U svijetu postoje velike varijacije u stopama pobačaja koje su vezane uz neželjenu trudnoću, a na njih mogu utjecati faktori poput primijećenih troškova/koristi rađanja djeteta, zatim legalnog, moralnog i religijskog konteksta, kao i obrasca korištenja kontracepcijskih sredstava u pojedinoj zemlji (Bankole, Singh, Haas, 1999.).

Međutim, potrebno je istaknuti da je problematizacija pobačaja u Hrvatskoj tek u povojima, te da postoji velika praznina u poznavanju određenih trendova baziranih na znanstvenim istraživanjima. Pritom su, u tim istraživanjima korišteni različiti instrumenti, što otežava komparaciju rezultata i utječe na trenutni doseg i opseg istraživog fenomena. Pitanje kompleksnosti pobačaja zahtijeva detaljniju raspravu i razmatranje određenih elemenata koji određuju tu kompleksnost – poput naravi teme i nekih aktera u debati, zakonske regulative u svijetu te specifičnog društvenog konteksta rasprave u Hrvatskoj, uz osvrt na neka dosadašnja istraživanja. U ovom, ponešto opsežnijem uvodu, razmotrit ćemo skupine tih elemenata.

Fenomen pobačaja: narav teme i neki akteri u debati

Pobačaj je problematičan društveni fenomen i pitanje je i osobe (njezinih vrijednosti, stavova i interesa), ali i šire obitelji i društva, kao i prava i zdravlja (Hrabar, 1998.; Joffe, 1979.; Katalinić, 2004.; Puljiz, Zrinščak, 2002.; Rahman, Katzive, Henshaw, 1998.; Serbanescu, Goldberg, Morris, 2004.; Shiffman, Škrabalo, Subotić, 2002.; Škrabalo, Jurić, 2005.). Za većinu autora pitanje pobačaja, kao dijela obiteljske i socijalne politike te šireg javnog interesa, iznimno je kontroverzno i sadrži jaku moralnu i/ili etičku komponentu (Baloban, Črpić, 1998.; Cerjan Letica, 1997.; Dillon, 1996.; Jelen, O'Donnell, Wilcox, 1993.; Joffe, 1979.; Levy, 2004.; Minkenberg, 2003.; Puljiz, Zrinščak, 2002.; Roh, Haider-Markel, 2003.; Russo, Denious, 2005.; Zrinščak, 2003.).

Izjašnjavanje o pobačaju pokazuje elemente politike moralnosti (morality politics), dakako, uz ograničenja i pritiske konteksta u kojem se pitanje pobačaja razmatra, u kojoj akteri »imaju jake i često beskompromisne poglede koji su relativno stabilni, naglašavajući ili pravo na privatnost ili pravo na život« (Roh, Haider-Markel, 2003.: 17). Tu je situaciju Cerjan Letica (1997.) slikovito opisala kao »(ne)mogućnost dijaloga pokreta Za izbor i Za život«, na što utječu karakteristike¹ tih društvenih pokreta, ali i tradicionalni odnosi među spolovima u obitelji pri-

¹ Ti pokreti u SAD-u, pogotovo nakon slučaja »Roe protiv Wade« 1973. godine, koriste različitu argumentaciju. Radi se o argumentu početka života, (potencijalnosti) ljudske osobe i sukobu prava; argumentu zakona s lošim posljedicama i području privatnog morala; argumentu prava i dužnosti; argumentu kontrole vlastita tijela i moralnosti prakse; argumentu različitih moralnih kategorija; argumentu vrijednosti života (fetusa). Isto tako, postoje i sociodemografske razlike i razlike u religijskoj samoidentifikaciji (Cerjan Letica, 1997.).

padnica pokreta za život, dok se pripadnice pokreta za izbor suprotstavljaju upravo takvim stereotipnim ulogama u obitelji. Aktivistice pokreta za život imaju niže prihode, niže obrazovanje, rade kao domaćice i u tradicionalnim ženskim zanimanjima, ranije ulaze u brak (s više djece), religioznije su od aktivistica pokreta za izbor

Međutim, bilo bi pogrešno tvrditi kako se prilikom izjašnjavanja o pobačaju pojavljuju samo ovakvi »tvrđi« stavovi vezani uz *opciju izbora* i *opciju života*, dok se »meki« zanemaruju, ili obrnuto. Neki autori – polazeći od američkog konteksta u kojem opcija života, čini se, ima veći utjecaj na javnost od opcije izbora, naglašavaju upravo ambivalentnost stavova o pobačaju u široj populaciji (Strickler, Danigelis, 2002.; Woodrum, Davison, 1992.), te na pogrešku vezanu uz tezu o stabilnosti stavova o pobačaju (Sullins, 1999.). U tom smislu, Strickler i Danigelis (2002.) koriste kontinuum u kojem su na krajevima stavovi opcije izbora i opcije života, dok se između njih pozicionira opća javnost. Na sličan način raspravlja i Sullins (1999.), kod kojega su akteri pokreta »opcije života« i »opcije izbora« smješteni među ekstremnim i tvrdim stavovima, dok je većina »situacionalista« umjerenijih i mekih stavova, jer je većina, za razliku od oba sukobljena tabora, spremna na kompromis (Woodrum, Davison, 1992.).

Na javno mnijenje i izjašnjavanje o pobačaju utječu i političke snage te njihova privrženost jednoj od opcija, potom čimbenici okoline, poput demografskih karakteristika, kao i korporacije te nevladine organizacije poput ženskih grupa, medicinskih društava i religijskih institucija (Roh, Haider-Markel, 2003.; Russo, Denious, 2005.). Stoga je na mjestu upozorenje Russoa i Deniousa (2005.) da se javna politika i pitanje pobačaja moraju argumentirati teorijski utemeljenim znanstvenim istraživanjima, uz odgovornost sprečavanja manipulacija i ideoloških interpretacija dobivenih podataka.

Stavovi Katoličke crkve (nadalje Crkve) o pobačaju vidljivi su iz brojnih dokumenata² koji naglašavaju promicanje vrijednosti života i primat institucije obitelji kao osnove društva. Drugi vatikanski koncil strogo je osudio pobačaj kao užasan zločin, a kazna za pobačaj, prema Zakoniku kanonskog prava, automatsko je izopćenje (*Dokumenti Drugoga vatikanskog koncila*, pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*, 51; *Zakonik kanonskog prava*, kan. 1398). Ivan Pavao II opisuje ga kao »teški moralni nered, jer sadrži ubojstvo nedužnog ljudskog bića ... jer je protivan Zakonu Božjem, napisanom u srcu svakog čovjeka, razumom prepoznatljiv i od Crkve proglašen« (*Evangelium vitae*, 1997.: 112).

Protivljenje pobačaju Crkva temelji na prirodnom pravu i univerzalnim moralnim principima, dok se u svom diskursu o pobačaju (na primjerima Irske, Poljske,

---

² To su dokumenti poput pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu (*Gaudium et spes*, 1986.), enciklike Pape Pavla VI (*Humanae vitae*, 1968.), enciklike Pape Ivana Pavla II o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života (*Evangelium vitae*, 1997.), te kolekcije središnjih navoda doktrine Crkve (*Agenda sociale*, 2000.).

SAD-a i Engleske) oslanjala više »na kulturalne nego na doktrinarnе izvore legitimacije u javnom artikuliranju opozicije prema pobačaju« (Dillon, 1996.: 28). Crkva se, u oslanjanju na kulturalne izvore, najviše bavila temom zakona i morala, situacijom žene u ulozi majke, nacionalnim identitetom, a najmanje znanošću, dok je takav ishod mogao ovisiti i o *insiderskom/outsiderskom* institucionalnom statusu Crkve i/ili stupnju sukoba u okolini politike pobačaja (Dillon, 1996). Jelen, O'Donnell i Wilcox (1993.) ukazali su na tri načina kako Crkva može utjecati na javne stavove o pobačaju: usađivanjem »pro-life«-stavova vlastitom članstvu, definiranjem termina debate u javnom diskursu, a vidljivim i brojnim prisustvom može izazvati »pro-choice«, protumobilizaciju nekatolika. Oni zaključuju da su »na individualnoj razini, efekti katoličke socijalizacije vrlo jasni: rimokatolici će vjerojatno manje prihvaćati legalan pobačaj od njihovih nekatoličkih pandana. Suprotno tome, efekti društvenog konteksta u kojem su katolici dominantni, čini se da idu u pro-choice smjeru« (Jelen, O'Donnell, Wilcox, 1993.: 382).

Pravni i zdravstveni aspekti pobačaja

S druge strane, tu su i globalni pravni/zakonski a onda i zdravstveni okvir, koji uvjetuju način rasprave. Nakon dugog perioda restriktivnih zakona o pobačaju (do 1920. godine), od kraja Drugoga svjetskog rata naovamo u svijetu je prisutan trend liberalizacije koji se nastavlja i u 90-ima (Baloban, Črpić, 1998.; Dillon, 1996.; Jelen, O'Donnell, Wilcox, 1993.; Rahman, Katzive, Henshaw, 1998.). U nekim postkomunističkim zemljama, naprotiv, osim Rumunjske koja je liberalizirala svoj zakon, postoji trend inicijativa limitiranja pobačaja na zahtjev klijenta (Flood, 2002.). U tom smislu, specifičnost Rumunjske vezana je uz okolnosti u doba komunizma; tada je u Rumunjskoj, kao jedinoj komunističkoj zemlji, pobačaj bio potpuno zabranjen zbog pronatalitetne politike.

Rahman, Katzive i Henshaw (1998.) napravili su analizu i pregled zakona o induciranom pobačaju u 152 države svijeta³ od 1985. do 1997. godine, koristeći pet kategorija okolnosti u kojima žena može tražiti pobačaj, od najrestriktivnijeg zakona do liberalnijih koji dodaju nove kriterije za dozvolu:

- a) dozvoljava se pobačaj radi spašavanja života žene (25% svjetske populacije);
- b) dozvoljava se pobačaj radi čuvanja ženinog fizičkog zdravlja (10% populacije);
- c) dozvoljava se pobačaj radi čuvanja ženinog mentalnog zdravlja (4% populacije);
- d) dozvoljava se pobačaj radi društveno-ekonomskih razloga (20% populacije);
- e) dozvoljava se pobačaj bez restrikcija (41% populacije).

³ Uz zakon, na dopuštanje pobačaja utječe i način interpretacije i provedbe zakona. Generalno, kada je pobačaj legalan manji je morbiditet i mortalitet majki, na što utječe sigurniji, dostupniji i jeftiniji pobačaj koji obavljaju trenirani zdravstveni djelatnici (Rahman, Katzive i Henshaw, 1998.).

Na te kriterije ne utječu druga dva, donekle neovisno implementirana razloga za prekid trudnoće: pravni, u slučaju incesta ili silovanja, i drugi, oštećenje fetusa, u slučaju indicija da će fetus razviti anomalije. Postoje i pravne restrikcije pobačaja, a one se odnose na period trudnoće, na autorizaciju treće osobe (muža, roditelja, doktora), tip zdravstvenih objekata i osoblja (kvalificiranih za obavljanje ove procedure), obavezno savjetovanje i plaćanje usluga. U toj se klasifikaciji Hrvatska – uz sve ostale postkomunističke zemlje i katoličku Italiju, osim primjerice Irske (prva kategorija), Poljske (druga kategorija), te Portugala i Španjolske (treća kategorija) – nalazi u petoj kategoriji (Rahman, Katzive, Henshaw, 1998.).

Većina postkomunističkih zemalja je u socijalnoj transformaciji bila pod utjecajem brzih promjena u zdravstvenoj situaciji populacije i sistemu zdravstva, koje su utjecale na pitanja reproduktivnog zdravlja populacije (Bankole, Singh, Haas, 1999.; Center for Reproductive Rights, 2003.; Serbanescu, Goldberg, Morris, 2004.). Stopa pobačaja povezana je s dostupnošću kontracepcijskih sredstava, ali i s kontracepcijskom metodom koja prevladava u društvu (tradicionalna, moderna).

U postkomunističkim zemljama visoka stopa neželjenih trudnoća povezana je s korištenjem tradicionalnih metoda kontracepcije i oslanjanjem na pobačaj ako one zakažu, a što je veći odnos korištenja tradicionalnih naspram ostalih (modernih) metoda kontracepcije, veća je i razina pobačaja. Prema dostupnim podacima za Hrvatsku, 40% žena u reproduktivnoj dobi od 15 do 49 godina koristi kontracepcijske metode, od kojih 26% moderne (Serbanescu, Goldberg, Morris, 2004.), u čemu se vidi i utjecaj Crkve i njezinih negativnih stavova o kontracepcijskim sredstvima, ali i stupanj educiranosti građana o rizicima vezanima uz spolne odnose bez zaštite. Uz nisku razinu korištenja modernih kontracepcijskih sredstava u postkomunističkim zemljama, koja se očituje u višim stopama pobačaja u starijoj dobi, većina pobačaja povezana je sa ženama koje imaju barem jedno dijete, što »sugerira da se pobačaj u tim zemljama koristi radi odvajanja ili limitiranja rođenja, prije negoli zbog želje kasnijeg zasnivanja obitelji« (Bankole, Singh, Haas, 1999.: 75). Prema nepotpunim podacima za 1996. godinu u Hrvatskoj je, od žena koje su napravile pobačaj, 23% žena bez djece i 77% žena s jednim i više djece; po dobnoj strukturi radi se o ženama do 20 godina (5,8%), između 20 i 29 godina (37,3%), između 30 i 39 godina (46,1%) i iznad 40 godina (10,9%) (Bankole, Singh, Haas, 1999.).

Kao i u nekim drugim zemljama, u Hrvatskoj je razmatrano uvođenje obveznoga savjetovanja pri donošenju odluke o pobačaju kojemu je svrha odrediti zdravstvene i socijalne rizike nastavka ili prekida trudnoće. U vrlo vrijednoj studiji o radu institucije u kojoj osoblje daje savjete koji mogu pomoći u odluci o pobačaju, Joffe koristi kvalitativnu strategiju promatranja. Na rad savjetnika i menadžera te kvalitetu usluga u promatranoj instituciji utjecali su društvena i politička klima (u Americi konfliktna), moralne dileme osoblja zbog rutinizacije posla, kao i ponašanje i stavovi o pobačaju korisnika njihovih usluga (Joffe, 1979.). O svemu tome socijalna politika mora voditi računa prilikom donošenja konačne odluke o pobačaju.

Društveni kontekst rasprave o pobačaju u Hrvatskoj

Društveno-političke promjene, promjene u položaju i ulozi religije i Crkve u društvu, demografska recesija i naslijeđe pravne regulative pobačaja, neki su od društvenih faktora koji utječu na raspravu o pobačaju u Hrvatskoj.

U kontekstu promjena u Hrvatskoj početkom 90-ih došlo je do značajne promjene u položaju i ulozi religije i Crkve u društvu. Naznake tendencije revitalizacije religije i desekularizacije društva uočene već sredinom 80-ih godina (Roter, 1988.; Vrcan, 1986.; Vrcan, 2001.), dobile su svoju empirijsku potvrdu u više istraživanja provedenih na reprezentativnim uzorcima odrasle populacije i mladih u novim društvenim okolnostima u Hrvatskoj.⁴ U društvu u kojemu je (prema posljednjem popisu stanovništva iz 2001.) bilo 87,8% katolika, posebno treba naglasiti položaj i ulogu Crkve, a za temu ovoga rada valja naglasiti i značaj njezinih stavova prema obitelji, seksualnosti i braku, kao i proklamiranom cilju »moralne obnove«.

Zbog tranzicije, rata, privatizacije, pada društvenog bruto proizvoda, reforme sustava socijalne politike i povezanih (e)migracija, tijekom 90-ih u Hrvatskoj je zabilježena demografska recesija i niska stopa fertiliteta (Puljiz, 2001.b), prisutnost alarmantnog diskursa o nacionalnom opstanku i niskoj stopi fertiliteta (Shiffman, Škrabalo i Subotić, 2002.), ali i svojevrsna kriza u obitelji (Baloban, Stjepan, 2001.).

Međutim, nužno je naglasiti i utjecaj reformi i osjetljive socijalne situacije na takav ishod demografskih kretanja u postkomunističkom periodu. Posebno je važno napomenuti da kod reformi socijalnog sektora »postoje dva temeljna okvira analize socijalne politike postkomunističkih zemalja: institucionalno naslijeđe (široka socijalna sigurnost, visoki javni socijalni troškovi, nerazvijenost usluga te drugih privatnih aktera) te reforme koje su najviše inspirirane liberalnim rješenjima, odnosno one koje idu u smjeru rekomodifikacije« (Zrinščak, 2003.: 155). U tom je periodu, kao i nakon reforme socijalnog sustava i usvajanja Obiteljskog zakona iz 1998. godine, te s obzirom na velike socijalne troškove, država bila prisiljena balansirati između smanjivanja nekih prava obitelji i izdvajanja većih sredstava za djecu i obitelj u cilju podizanja nataliteta (Puljiz, 2001.c). Puljiz naglašava da se »u prošlom desetljeću, u skladu s konceptom retradicionalizacije, u nas više inzistiralo na populacijskoj nego na obiteljskoj politici« (Puljiz, 2001.a: 13).

Moguće je, ipak, razlučiti tri etape obiteljske politike (Puljiz i Zrinščak, 2002.) koje su pokušale odgovoriti izazovu društvenog konteksta u Hrvatskoj (mjere pril-

⁴ Riječ je o istraživanjima *Društvena struktura i kvaliteta života u periodu tranzicije* što ga je proveo Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva 1996.; *Vjera i moral u Hrvatskoj* koje je proveo Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 1997./1998.; međunarodno istraživanje *Aufbruch* 1997. i *Evropsko istraživanje vrijednosti* iz 1999. što ga je također proveo Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; *Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu te Vrijednosni sustav mladeži i društvene promjene*, oba je 1999. proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

gođene izvanrednim prilikama, optimistički pokušaj formulacije nacionalno i populacijski obojene obiteljske politike, te prilagodba društvenoj realnosti), a koje treba usmjeriti prema okruženju prijateljskom obitelji. Međutim, zaključak dvojice autora jest »da će situacija duboke društvene krize (koju najviše obilježuju nedovoljan gospodarski razvoj, visoka stopa nezaposlenosti, velike socijalne nejednakosti) i dalje činiti najvažniji (nepovoljan) okvir razvoja obiteljske politike i njenih mogućih populacijskih učinaka« (Puljiz i Zrinščak, 2002.: 130).

U tom je periodu prisutna i retraditionalizacija obiteljskih odnosa i naglašena uloga žene/majke – u društvu u kojemu su i otprije prevladavale tradicionalne uloge, te njihova nejednakost u odnosu na muškarce. Kao i u nekim drugim postkomunističkim zemljama, ti su odnosi i u nas bili uvjetovani tranzicijskim procesima i širenjem jaza između prava na jednakost i društvene prakse vezane uz spolove te narušavanje prethodno etablirane obiteljske politike socijalističkih zemalja koja je, u nekim elementima, sličila tipu obitelji dvaju hranitelja (Pascall i Manning, 2000.). I prije i poslije 1990. godine, u Hrvatskoj je nizak udjel predškolske djece obuhvaćene javnim servisima uvelike potpomogao održavanju tradicionalnih obiteljskih odnosa (Puljiz i Zrinščak, 2002.). Uz već postojeći teret plaćenog rada i rada u obitelji, žena je opterećena i teretom razvoja mreža potpore temeljenih na obitelji, što je rezultat »čiste ekonomske nužde« (Pascall i Manning, 2000.: 284). Na tu »domestifikaciju« žena, kao skupine koja pripada gubitnicima tranzicije, utjecala je (uz izbjegavanje pitanja jednakosti spolova u obitelji u doba komunizma) logika restrukturiranja prema kapitalističkoj tržišnoj ekonomiji, u kojoj je ženama »nedostajalo političkih, ali i socijalnih i ekonomskih resursa da bi obranile ili poboljšale svoju poziciju« (Brunnbauer, 2000.: 154).

Pitanje pobačaja i u Hrvatskoj i u nekim drugim postkomunističkim zemljama bilo je određeno i naslijedom liberalne zakonske regulative. Autentičnu javnu debatu o pobačaju omogućile su tek demokratske promjene, kao i rast interesa javnosti i djelovanje »pro-life« inicijativa (Flood, 2002.), što omogućuje svojevrsnu »konceptualizaciju pokreta u povijesnom i kulturnom kontekstu« (Cavanaugh, 1986.: 252). Hrvatska je naslijedila Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece (NN, 18/1978.), u kojem je pobačaj bio »pravo žene«.⁵ U vrijeme donošenja toga zakona nije bilo suprotstavljenih glasova opcije života jer je zakon donesen političkom odlukom odozgo. Kada

⁵ Zakon u članku 2. određuje: »Pravo čovjeka da slobodno odlučuje o rađanju djece može se ograničiti samo radi zaštite zdravlja, a pod uvjetima i na način koji određuje ovaj zakon«. Pored normi o kontracepciji i medicinskoj pomoći u slučaju smanjene plodnosti, on sadrži i norme o prekidu trudnoće, a definira se kao medicinski zahvat koji se može izvršiti do isteka deset tjedana od dana začeća (čl. 15.), a po isteku toga roka može se izvesti samo po odobrenju komisije. Zakonom se detaljno regulira rad komisija i određuju uvjeti pod kojima komisija može odobriti prekid trudnoće uz pristanak, odnosno zahtjev trudne žene nakon isteka deset tjedana od dana začeća (čl. 22.); kada se na temelju medicinskih indikacija utvrdi da se na drugi način ne može spasiti život ili otkloniti narušavanje zdravlja žene za vrijeme trudnoće, porođaja ili poslije porođaja; kada se na temelju medi-

se društvena realnost promijenila⁶ nakon urušavanja komunističkog sistema (Cerjan Letica, 1997.), javljaju se, primjerice, don Ante Baković, Hrvatski populacijski pokret i dr. Antun Lisec⁷ kao zagovornici pokreta opcije života. S druge strane, nositelji opcije izbora uglavnom su ženske udruge, ali i homoseksualne udruge poput Iskoraka. Oni koaliraju u obrani prava žena kao jedne od zanemarenih društvenih grupa u Hrvatskoj, zalažući se za različite oblike ravnopravnijega društvenog tretmana žena (i drugih društveno neravnopravnih grupa), poput veće prisutnosti žena u političkim procesima te promjeni odnosa u tradicionalnim ulogama žena i muškaraca u obitelji i društvu.

Crkva je 1992. u javnosti pokušala nametnuti zabranu pobačaja i kontrole rađanja (Cerjan Letica, 1997.; Puljiz, Zrinščak, 2002.; Shiffman, Škrabalo, Subotić, 2002.). Godine 1995. Ministarstvo zdravstva predložilo je »Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće«⁸ koji nije stigao do saborske procedure, a idući je pokušaj bio HSP-a 1997. godine (Baloban, Črpić, 1998.; Cerjan Letica, 1997.; Puljiz, Zrinščak, 2002.; Shiffman, Škrabalo, Subotić, 2002.). U tom razdoblju su i B.a.b.e.⁹ svojim aktivnostima, u koaliciji s drugim akterima civilnog društva, sprečavale pokušaje zabrane pobačaja zakonom. Sve je to dovelo do određenih promjena, a najvažnija je ona da su troškovi pobačaja preneseni na osobe (najčešće žene) koje zatraže pobačaj. Prema zakonu iz 1978. godine, a na temelju rješenja Ministarstva zdrav-

cinskih indikacija i saznanja medicinske znanosti može očekivati da će se dijete roditi s teškim prirođenim tjelesnim ili duševnim manama; kada je do začeća došlo u vezi s izvršenjem krivičnog djela silovanja, obljube nad nemoćnom osobom, obljube zloupotrebom položaja, obljube s djetetom ili rodoskrvuća. S druge strane, Kazneni zakon Republike Hrvatske proglašen 1997. godine (NN, 110/1997.), u članku 97. određuje kazne za protupravni prekid trudnoće koje variraju, s obzirom na način prekida trudnoće, od šest mjeseci do 10 godina zatvora.

⁶ Cerjan Letica (1997.) ističe članak 21. Ustava RH u kojemu stoji da »Svako ljudsko biće ima pravo na život. U RH nema smrtne kazne.« Ta odredba je omogućila poziciju za pregovaranje opciji života, ali i opciji izbora. Cerjan Letica u analizi bilježi religijski simbolizam, biološki redukcionizam, materinski revivalizam, »demografsku obnovu« i »eklektizam« u diskursu vezanome uz pobačaj u Hrvatskoj nakon 1990.

⁷ U nas su nositelji pokreta »opcije života« muškarci i mobilizirana profesionalna elita (uz iznimku dr. Ružice Čavar), za razliku od SAD-a gdje su upravo žene nositeljice pokreta opcije života (Cerjan Letica, 1997.). Mobilizirana profesionalna elita u Hrvatskoj osnovala je Hrvatsko katoličko liječničko društvo (HKLD) koje se bori za zabranu pobačaja. O etičkom kodeksu Hrvatskog liječničkog zbora i izbacivanju pobačaja iz kodeksa, upućujemo na članak Ivana Šegote (1995.).

⁸ U prijedlogu zakona razmatraju se restrikcije pristupa pobačaju: institut obveznoga savjetovanja, pribavljanje pristanka roditelja za maloljetnice i pravo liječnika na »priziv savjesti«. Više o pitanju planiranja obitelji i novom zakonskom prijedlogu vidjeti u prilogu Dubravke Hrabar (1998.).

⁹ B.a.b.e. – Budi aktivna, Budi emancipirana –strateška je, lobistička, feministička grupa za aktivaciju i implementaciju ženskih ljudskih prava, osnovana 1. travnja 1994. godine (<http://www.babe.hr/>); vidjeti i Cerjan Letica, 1997.; Shiffman, Škrabalo i Subotić, 2002.

stva od 1. rujna 1996. godine, prekid trudnoće se obavlja u samo za to ovlaštenim stacionarnim zdravstvenim ustanovama (u cijeloj Hrvatskoj ih je danas 33), a prethodi mu prijavljivanje na odgovarajućem obrascu Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo. Prema pokazateljima¹⁰ vezanima uz pobačaj 2003. godine, obavljeno je: 10.999 prekida trudnoće, od kojih je 53,9% legalno induciranih prekida trudnoće, 17,9% bili su spontani prekidi trudnoće, a 28,2% čine ostali prekidi trudnoće (Katalinić, 2004.).

U zadnje se vrijeme (nakon promjene vlasti 2000. godine) u Hrvatskoj intenzivirala rasprava o pitanjima spolnosti, spolnih preferencija i ljudskih prava. Crkva je permanentno uključena u rasprave o umjetnoj oplodnji, kontracepciji i pobačaju kao grijehu, te doprinosi debati u dominantno katoličkoj zemlji; pogotovo je aktivna zbog »zaokreta u državnoj politici prema seksualnim manjinama te uspostava učinkovitih institucionalnih mehanizama za zaštitu rodne ravnopravnosti« (Škrabalo, Jurić, 2005.: 165). Zbog komunističkog konteksta implementacije zakona o pobačaju, taj su zakon napadali pobornici zabrane pobačaja kao »antivjerski« i »antihumani«,¹¹ dok se u *Glasu Koncila* slažu da je »komunistički«¹² i »protuustavan«¹³ te da »nije plod demokratske procedure«.¹⁴

Zanimljivo je kako je rasprava o pobačaju, po prvi put u Hrvatskoj, prezentirana kao temelj za »Ekumensku alijansu«¹⁵ između Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Islamske zajednice, dok se Židovska zajednica u nju nije uključila. Rezultat ekumenskih nastojanja je prva zajednička izjava katoličke, pravoslavne, islamske, evangeličke, baptističke i evandeoske vjerske zajednice »Ljudski život je Božji dar«, koja prenosi njihov stav o pobačaju, medicinski potpomognutoj oplodnji i biogenetici (Škrabalo, Jurić, 2005.).

Nevladine udruge i projekti kao što su B.a.b.e., Monitorine, Autonomna ženska kuća, Ženska mreža ili Iskorak, naglašavaju utjecaj Crkve na ova pitanja i kršenja ženskih reproduktivnih prava, kao i šikaniranje žena u ustanovama koje su dužne obaviti pobačaj (na primjeru obveznoga savjetovanja i prava ginekologa na priziv

---

¹⁰ Oni pokazuju trend daljnjeg pada broja pobačaja, ali i povećanje ostalih prekida trudnoće koji mogu ukazati na povećan broj ilegalno obavljenih pobačaja. Za dodatne pokazatelje vidjeti Katalinić (2004.).

¹¹ Ružica Čavar: »Zakon mora štiti obitelj« (*Veritas*, 1(479), siječanj 2005.).

¹² Đurđica Lieb: »Dijete se htjelo roditi« (*Glas Koncila*, 51-52 (1539-1540), Božić, 2003.).

¹³ Tonči Matulić: »Pobačaj, liberalizam i komunizam« (*Glas Koncila*, 10 (1550), 7. 3. 2004.).

¹⁴ Tonči Matulić »Država i pobačaj« (*Glas Koncila*, 13 (1553), 28. 3. 2004.).

¹⁵ Jelena Pavlinek: »Vjerske zajednice tražiti će zabranu pobačaja« (*Nacional*, 15. 11. 2004.); Sergej Abramov: »Vjerske zajednice složno protiv pobačaja« (*Novi list*, 17. 12. 2004.); Zvonimir Despot: »Vjerske zajednice traže zabranu pobačaja i umjetne oplodnje« (*Večernji list*, 16. 12. 2004.).

savjesti). Zbog svega toga povećao se broj skupo naplaćivanih ilegalnih pobačaja, a razotkrila se i skrivena strana niskih statističkih pokazatelja o stopi pobačaja.¹⁶

Neka istraživanja stavova o pobačaju u bivšim komunističkim zemljama i Hrvatskoj

Floodova analiza situacije s pobačajem u postkomunističkim zemljama daje nam uvid u istraživanja o stavovima o pobačaju u Bjelorusiji, Rusiji, Bugarskoj i Rumunjskoj. On koristi podatke Gallupova istraživanja regije od 1991. do 1994. godine,¹⁷ u kojem se ispitanici dominantno slažu s pobačajem u slučaju rizika oštećenja fetusa i zdravlja majke, a manje se slažu kada bračni par ne želi više djece i kada majka nije udana (Flood, 2002.). Istraživački projekt »Aufbruch« proveden u deset postkomunističkih zemalja¹⁸ (Aračić, Črpić, Nikodem, 2003.), daje nam uvid u stavove ispitanika o prikladnosti izjašnjavanja Crkve o temi pobačaja. U Sloveniji, Češkoj, Istočnoj Njemačkoj, Mađarskoj i Slovačkoj većina ispitanika ne smatra prikladnim da se Crkva izjašnjava o pobačaju, dok većina ispitanika u Ukrajini, Litvi, Hrvatskoj, Rumunjskoj i Poljskoj smatra prikladnim izjašnjavanje Crkve o pobačaju.

U istraživanjima stavova o pobačaju u Hrvatskoj korišteni su različiti instrumenti, tako da rezultati nisu komparabilni pa mogu dovesti i do nekih oprečnih zaključaka. No oni nam ipak u određenoj mjeri omogućuju dodatan uvid u naše rezultate. Prema rezultatima nekih istraživanja stavova odraslih građana o pobačaju (Baloban, Črpić, 1998.; Labus, 2000.), više od polovice ispitanika nije se slagalo s tvrdnjom da pobačaj treba zabraniti zakonom; pritom su opciju života više podržavali oni kojima je religija važnija u životu, a opciju izbora podržavali su više oni koji su distanciraniji prema vjeri. Na isti zaključak upućuje i jedno istraživanje

¹⁶ Nina Domazet: »Ilegalni pobačaj do 37 tisuća kuna« (*Novi list*, 19. 1. 2005); Andreja Šanček i Kristina Turčin: »Liječnici u bolnici glume priziv savjesti da bi privatno radili abortuse« (*Jutarnji list – Magazin*, 2. 4. 2005.); također Internet <http://www.babe.hr/monitorine.htm>, <http://www.htnet.hr/vijesti/hrvatska/page/2005/03/23/0138006.html>. Od 33 zdravstvene ustanove koje su zakonom obvezane obavljati pobačaj, u njih 11 djelatnici odbijaju obavljati pobačaj zbog gore navedenih razloga. Više o reproduktivnim pravima i zakonskoj regulativi kao njegovu okviru u Hrvatskoj vidjeti u iscrpnom izvještaju Centra za reproduktivna prava (2003.). O utjecaju Katoličke crkve na zdravstvenu politiku te politiku reproduktivnih i seksualnih prava u Hrvatskoj vidjeti Škrabalo i Jurić, 2005.

¹⁷ Ovdje se radi o slaganju sa stavovima o pobačaju u slučaju rizika vezanoga uz zdravlje majke, rizika rođenja hendikepiranog djeteta, kada majka nije udana i kada bračni par ne želi više djece.

¹⁸ Istraživački projekt je proveden u Češkoj, Hrvatskoj, Istočnoj Njemačkoj, Litvi, Mađarskoj, Poljskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj, Sloveniji i Ukrajini. Te su zemlje rangirane s obzirom na postotak slaganja i neslaganja sa stavom prikladnosti izjašnjavanja Crkve o temi pobačaja (odgovaralo se s da ili ne). U Hrvatskoj je 57,0% ispitanika dalo odgovor da, a 43,0% odgovor ne, dok je primjerice 43,7% Poljaka dalo odgovor da, 48,9% ne, a 7,4% ih nije dalo odgovor na to pitanje.

o mladima (Marinović Jerolimov, 2002.). Ova su istraživanja pokazala slične tendencije, iako u različitom opsegu.

U našem smo istraživanju, također željeli utvrditi kojoj se opciji u vezi s pobačajem više priklanja odrasla populacija Hrvatske (opciji života ili opciji izbora), dok se posredno (preko razine stavova) ispitivala posljedična dimenzija religioznosti, tj. sukladnost stavova ispitanika sa stavovima Crkve.

U radu se polazi od sljedeće (opće) hipoteze: kontekst društveno-političkih promjena u Hrvatskoj u 90-ima utjecao je na institucionalizaciju novog položaja i uloge Crkve u društvu, na javni diskurs o pobačaju, a moguće i na stavove građana i njihovo promišljanje o toj temi. Pritom ne treba zanemariti da su revitalizacija religije, tranzicija i nepovoljni demografski trendovi utjecali na mogućnost većeg javnog utjecaja stavova opcije života.

Međutim, ova opća hipoteza jedino tvrdi da društvene promjene mogu utjecati na stavove ispitanika o pobačaju, ali ne problematizira odnos dosega i snage specifičnih promjena (npr. društvene retradicionalizacije ili revitalizacije religije) i smjera stavova ispitanika o pobačaju; ne problematizira i postojanje razlika u stavovima o pobačaju između i unutar pojedinih društvenih grupa ispitanika, upravo zbog nedostatka istraživanja takvih stavova o pobačaju prije društvenih promjena u 1990., ali i poslije.

Na osnovi te hipoteze odredili smo i tri druge (radne) hipoteze koje mogu pomoći u rasvjetljavanju upravo tih odnosa.

- H1. Postoje razlike u stavovima o pobačaju između ispitanika različite religijske samoidentifikacije.
- H2. Postoje razlike u stavovima o pobačaju s obzirom na učestalost sudjelovanja u religijskoj praksi.
- H3. Postoje razlike u stavovima s obzirom na neke sociodemografske karakteristike ispitanika.

2. Napomene uz indikatore

Kao indikator stavova o pobačaju koristili smo 10 tvrdnji (6 koje se odnose na dopuštanje pobačaja zakonom te 4 koje se odnose na zabranu pobačaja zakonom): pobačaj treba dopustiti u slučaju teškog oštećenja fetusa; zakonom treba dopustiti da žena sama odlučuje o pobačaju; pobačaj ne treba regulirati zakonom; pobačaj treba dopustiti u slučaju izrazito lošeg ekonomskog stanja obitelji; pobačaj treba dopustiti kada bračni par ne želi više djece; pobačaj treba dopustiti kada žena nije udana; pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava život žene; pobačaj treba zabraniti zakonom jer je zločin i težak moralni nered; pobačaj treba zabraniti zakonom; pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava demografski opstanak naroda.

Ove tvrdnje su nam trebale pokazati kako ispitanici razmišljaju o pobačaju i u kojem kontekstu bi jedna od prezentiranih alternativa bila njihova opcija i izbor. Stavove o pobačaju ukrštali smo s odnosom ispitanika prema religiji i religijskoj praksi te s njihovim sociodemografskim obilježjima, kako bismo vidjeli postoje li značajna odstupanja u iskazima ispitanika o pobačaju s obzirom na njihove navedene karakteristike.

Kao indikator odnosa prema religiji koristili smo skalu religijske samoidentifikacije od šest stupnjeva: od uvjerenih vjernika do protivnika religije (što je rečeno u uvodu). U analizi je korištena skraćena skala.¹⁹ Kao indikator religijske prakse koristili smo varijablu učestalosti odlazaka u crkvu (od »svaki dan« do »nikada«). Stavove smo ukrštali sa sljedećim sociodemografskim obilježjima: spolom, dobi, mjestom boravka, radnim statusom, školskom spremom, zanimanjem i makroregijama.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Stavovi hrvatskih građana o pobačaju

Stavovi o pobačaju zadiru u intimu same osobe i njezinih osobnih pogleda stečenih socijalizacijom u određenom društvenom i kulturnom kontekstu. No nakon društveno-političkih promjena u Hrvatskoj oni su postali dijelom javne rasprave i konformističkih društvenih pritisaka koji se oslanjaju na tradiciju, kulturu, vjeru i naciju.

Tema pobačaja, kao i eutanazija, narkomanija, kriminal i drugi oblici ljudskih aktivnosti koji su »devijantni« u odnosu na moral i norme društva, dio je društvenih rasprava ispunjenih jakim emocionalnim, moralnim i etičkim nabojem, pogotovo u okruženju pluralizacije i demokratizacije.

S obzirom na trenutni društveno-politički kontekst promjena i preklapanja nacije i vjere kao »zamišljenih zajednica« (Casanova, 2001.), možemo se zapitati nije li se otvorila arena temeljena na katoličkoj tradiciji, u kojoj neki od aktera djeluju kao moralni poduzetnici²⁰ koji pobačaj pokušavaju stigmatizirati, kontrolirati, a onda i zabraniti?

U tablici 1. prikazan je stupanj slaganja s pojedinim tvrdnjama o pobačaju (postotci i aritmetičke sredine).

¹⁹ Ta skala se sastoji od 4 stupnja: 1. uvjereni vjernici; 2. religiozni; 3. nesigurni i ravnodušni; 4. nereligiozni i protivnici religije.

²⁰ Moralni poduzetnici pokušavaju promijeniti društvenu situaciju koja je okarakterizirana elementima moralne panike. U nas su elementi moralne panike gotovo bez iznimke vezani uz obitelj i društvene devijacije, uzrokovane promjenama u njezinoj strukturi (narkomanija mladih, nasilje u obitelji i među mladima, homoseksualnost, spolni odnosi prije braka, bračna nevjera).

Tablica 1.
Stavovi o pobačaju (% i aritmetičke sredine)

Rang	Stavovi o pobačaju	Stupanj slaganja (%)					$\bar{x}$
		Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	
1.	Pobačaj treba dopustiti u slučaju teškog oštećenja fetusa	7,7	3,2	15,5	19,0	54,7	4,10
2.	Zakonom treba dopustiti da žena sama odlučuje o pobačaju	16,7	6,7	14,8	12,3	49,6	3,71
3.	Pobačaj ne treba regulirati zakonom	25,9	8,5	19,5	9,2	36,8	3,23
4.	Pobačaj treba dopustiti u slučaju izrazito lošeg ekonomskog stanja obitelji	26,1	9,2	22,5	14,6	27,6	3,08
5.	Pobačaj treba dopustiti kada bračni par ne želi više djece	27,9	8,9	23,8	12,4	27,0	3,02
6.	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava život žene	33,7	13,2	18,0	10,8	24,3	2,79
7.	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer je zločin i težak moralni nered	37,7	13,9	16,4	8,6	23,5	2,66
8.	Pobačaj treba zabraniti zakonom	41,7	11,1	17,3	6,8	23,2	2,59
9.	Pobačaj treba dopustiti kada žena nije udana	29,9	9,8	26,2	11,2	23,0	2,88
10.	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava demografski opstanak naroda	38,6	13,6	18,1	9,0	20,8	2,60

Stavovi o pobačaju u tablici 1. rangirani su s obzirom na postotak »potpunog slaganja«. Rezultati pokazuju da se ispitanici ukupno i u potpunosti više slažu sa stavovima koji nisu za zabranu pobačaja (prvih pet), a manje sa stavovima koji zabranjuju pobačaj. Spomenimo da je u više istraživanja aktualizirana tema pobačaja. No rezultati – iako pružaju dodatan uvid u stvarnost – nisu komparabilni zbog korištenja različitih indikatora stavova o pobačaju što, primjerice, i objašnjava razliku u rezultatima našeg istraživanja i istraživanja Balobana i Črpića (1998.) na ovom općem nivou.²¹ Tu razliku, s druge strane, možemo objasniti i vremenskom distancom od šest godina između istraživanja te promjenom situacije u Hrvatskoj koja je danas zaokupljena društveno-ekonomskim razvojem i reforma-

²¹ U njihovom istraživanju ispitanici se više slažu sa stavovima zakonske zabrane pobačaja. Istraživanje *Vjera i moral u Hrvatskoj* više se oslanjalo na moralnu dimenziju snažnih stavova o pobačaju (Baloban, Črpić, 1998.), dok je ovo istraživanje dalo veću težinu dimenziji konkretnih primjera u kojima bi ispitanici bili za ili protiv pobačaja.

ma vezanima uz trasiranje puta prema europskim integracijama, ali i promjenom mreže socijalne sigurnosti.

Ispitanici se najviše slažu sa stavom da »pobačaj treba dopustiti u slučaju teškog oštećenja fetusa« – 74%, od toga se 54,7% potpuno slaže. Iza toga slijedi prihvaćanje stava da »zakonom treba dopustiti da žena sama odlučuje o pobačaju»: potpuno se slaže 49,6% ispitanika, a ukupno ih se slaže 61,9%. Na trećem je mjestu stav da »pobačaj ne treba regulirati zakonom« (potpuno se slaže 36,8% a ukupno 46,0% ispitanika).²² Ovi podaci upućuju na stav hrvatskih građana da pobačaj treba ostati legalan u slučaju zdravstvenih problema žene ili fetusa, da je pobačaj pitanje ženine privatnosti, te da su postojeći zakon i odredbe vezane uz pobačaj riješeni na zadovoljavajući način, a i u okviru dosadašnje zakonske tradicije.

Tome u prilog ide i većinsko i dominantno neslaganje ispitanika od 53% sa stavom da »pobačaj treba zabraniti zakonom«, prema 30% onih koji se s time slažu; ovaj stav upućuje i na svojevrsan trend *polarizacije u »ekstremima«*. Rezultati Balobana i Črpića (1998.) pokazuju da se 37,2% ispitanika uopće ne slaže, 18,0% se ne slaže, 18,4% je neodlučno, 8,6% se slaže, a 16,2% ispitanika se u potpunosti slažu s tim stavom. Istraživanje je također pokazalo, da se 41,7% ispitanika uopće ne slaže, 11,1% se ne slaže, 17,3% je neodlučnih, 6,8% se slaže, dok se 23,2% ispitanika potpuno slaže s tim stavom. U visokom postotku (52%), ispitanici se većinski i dominantno ne slažu sa stavom da »pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava demografski opstanak naroda«, dok se 30% slaže. Neslaganje ispitanika sa stavom da »pobačaj treba zabraniti zakonom jer je zločin i težak moralni nered« ukazuje na to da većina građana Republike Hrvatske, a onda i znatan dio vjernika, ne slijedi katolički nauk pri razmatranju pitanja pobačaja.²³

Budući da nas zanima kako se promatrani stavovi o pobačaju strukturiraju te o kojim obilježjima ispitanika ovisi preferiranje određenih stavova, na podacima smo proveli postupke faktorske analize (tablica 2.), analize varijance (tablica 3. i 4.) i analize varijance i t-testa (tablica 5.).

Tablica 2. prikazuje faktorsku analizu stavova o pobačaju. Faktorskom analizom ekstrahirali smo dva faktora koji pokrivaju 73% ukupne varijance. Isto tako, faktorska analiza je pokazala povezanost i jasnu logičku grupiranost određenih stavova u odnosu na pobačaj.

²² Slične rezultate pokazalo je i istraživanje *Vjera i moral u Hrvatskoj*. S uopćenim stavom da »u nekim slučajevima smatram pobačaj opravdanim« slagalo se 73,4% ispitanika (Baloban, Črpić, 1998.). Ako naše rezultate usporedimo s rezultatima Gallupovih istraživanja od 1991. do 1994. (Flood, 2002.), onda slijedimo (u većini slučajeva u manjem postotku) trend koji pokazuju i Bjelorusi, Rusi, Bugari i Rumunji.

²³ Na to ukazuje i postotak iz istraživanja iz 1997./1998. kada se 39,7% ispitanika u Hrvatskoj izjasnilo da se slaže sa stavom da »pobačaj nije pitanje u koje bi se Crkva trebala miješati« (Baloban, Črpić, 1998.).

Tablica 2.
Rezultati faktorske analize stavova o pobačaju

	Stavovi o pobačaju		
Faktor I. (40,7% ukupne varijance) Opcija života	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer je zločin i težak moralni nered	0,913	
	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava život žene	0,907	
	Pobačaj treba zabraniti zakonom	0,895	
	Pobačaj treba zabraniti zakonom jer ugrožava demografski opstanak naroda	0,891	
	Zakonom treba dopustiti da žena sama odlučuje o pobačaju	-0,547	
Faktor II. (32,4% ukupne varijance) Opcija izbora	Pobačaj treba dopustiti kada bračni par ne želi više djece		0,838
	Pobačaj treba dopustiti u slučaju izrazito lošeg ekonomskog stanja obitelji		0,834
	Pobačaj treba dopustiti kada žena nije udana		0,801
	Pobačaj treba dopustiti u slučaju teškog oštećenja fetusa		0,648
	Pobačaj ne treba regulirati zakonom		0,460

Prvi se faktor sastoji od stavova koji upućuju na zakonsku zabranu pobačaja i naglašavaju opciju života. Ovaj faktor prikazuje stavove o pobačaju u sljedećim terminima: kao zločin i težak moralni nered, kao opciju koja ugrožava ženin život, kao aktivnost koju treba zabraniti zakonom te kao djelatnost koja može ugroziti demografski opstanak naroda. On je i negativno povezan sa situacijom u kojoj se ženi treba dopustiti da sama odlučuje o pobačaju, tj. radi se o situaciji u kojoj žena ne može samostalno donijeti odluku o pobačaju. Vidimo da su najjači stavovi vezani uz vjerske razloge, medicinski opasnu djelatnost po ženin život i zakonsku zabranu.

Drugi faktor se sastoji od stavova koji naglašavaju mogućnost zakonskog dopuštanja pobačaja i upućuju na opciju izbora. Ovaj faktor prikazuje stavove o pobačaju u sljedećim situacijama: kada bračni par ne želi više djece, zbog izrazito lošeg ekonomskog stanja obitelji, kada žena nije udana te kod teškog oštećenja fetusa. Uz to se kod ovog faktora pojavljuje i stav da pobačaj ne treba regulirati zakonom. Ovdje prva tri najjača stava o pobačaju, kada ih ne promatramo zasebno, upućuju na socijalne i ekonomske razloge i zadnju opciju u nuždi²⁴, a prisutan je i medicinski razlog (oštećenje fetusa).

²⁴ Komparacija rezultata našeg istraživanja i rezultata istraživanja Balobana i Črpića (2000.) ukazuje na pad slaganja sa stavom dozvole pobačaja kada žena nije udana (sa 57% na 34%) i stavom dozvole kada bračni par ne želi više djece (sa 53% na 39%), čime se ruši teza o pobačaju kao sredstvu kontracepcije građana (Baloban, Črpić, 2000.). Iako ispitanici mogu naivno ulaziti u spolne odnose bez zaštite te koristiti pobačaj kao zadnju opciju u nuždi, oni ga manje nego prije smatraju adekvatnom metodom kontrole reprodukcije, na što možda utječe i veća informiranost i educiranost ispitanika, ali i veća dostupnost kontracepcijskih sredstava. No ne treba zanemariti da Crkva ima negativan stav o modernim kontracepcijskim sredstvima i svojim članovima predlaže tradicionalne metode kontracepcije ali i, općenito, suzdržavanje od seksa prije braka.

3.1.1. Religijska samoidentifikacija i praksa te stavovi o pobačaju

Postojanje opcije života i opcije izbora, ekstrahiranih faktorskom analizom, usporedit ćemo s religijskom samoidentifikacijom, uz korištenje analize varijance, kako bismo provjerili postoje li statistički značajne razlike između ispitanika s obzirom na religijsku samoidentifikaciju i stavove o pobačaju.

Tu nas najviše zanima razlika između ispitanika koji su se identificirali kao uvjereni vjernici i religiozni, jer je za pretpostaviti da će zadnje dvije grupe ispitanika (nesigurni i ravnodušni te nereligiozni i protivnici religije) još više odstupati u stavovima o pobačaju od uvjerenih vjernika (tablica 3.).

Tablica 3.
Religijska samoidentifikacija i stavovi o pobačaju

Religijska samoidentifikacija	Faktor I. Opcija života	Faktor II. Opcija izbora
	F-omjer = 121,5	F-omjer = 15,5
Uvjereni vjernici	+	-
Religiozni	-	0
Nesigurni i ravnodušni	-	+
Nereligiozni i protivnici	-	+

Legenda: - = ispod zajedničkog prosjeka; 0 = u zajedničkom prosjeku;
+ = iznad zajedničkog prosjeka; $p < 0,01$.

Faktor opcije života iznadprosječno prihvaćaju uvjereni vjernici, dok je sve ostale grupe ispitanika ispodprosječno prihvaćaju. Prema tome, prihvaćanje opcije života raste linearno kako raste religioznost ispitanika. Kod faktora opcije izbora situacija je upravo obrnuta. Opciju izbora ispod prosjeka prihvaćaju uvjereni vjernici, religiozni je prihvaćaju u prosjeku, dok je ostali prihvaćaju iznad prosjeka. Prihvaćanje opcije izbora raste linearno kako opada religioznost ispitanika.

No prema visini F-omjera, razlike između ispitanika različite religijske identifikacije malo su veće u faktoru I. nego u faktoru II. Isto je tako veća religioznost pozitivno korelirana s opcijom života, a negativno s opcijom izbora, dok je kod manje izražene religioznosti situacija upravo obrnuta.

Ovi podaci ukazuju na razliku u stavovima između uvjerenih vjernika i religioznih.²⁵ Upravo su religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, onaj dio

²⁵ Razlike se ne odnose samo na stavove o pobačaju nego i na sociodemografska obilježja. Uvjerenih vjernika ima više u selu, među starijima, ženama, umirovljenicima i domaćicama, s nižom školskom spremom, a manje u gradu, među mladima, muškarcima, zaposlenima i nezaposlenima, s višom školskom spremom, dok je u religioznih situacija obrnuta.

ukupne populacije vjernika koji u većoj mjeri doprinosi neslaganju stanovništva s opcijom života i prosječnom slaganju s opcijom izbora.

Postojanje opcije života i opcije izbora usporedit ćemo i s učestalošću odlazaka u crkvu, uz korištenje analize varijance, kako bismo vidjeli postoje li razlike u stavovima o pobačaju između ispitanika s obzirom na učestalost religijske prakse.

Tablica 4.
Religijska praksa i stavovi o pobačaju

Učestalost odlazaka u crkvu	Faktor I. Opcija života	Faktor II. Opcija izbora
	F-omjer = 30,2	F-omjer = 12,4
Nikada	-	+
Samo o većim vjerskim blagdanima	-	+
Mjesečno	0	0
Tjedno	+	-
Svaki dan	+	-

Legenda: - = ispod zajedničkog prosjeka; 0 = u zajedničkom prosjeku;
+ = iznad zajedničkog prosjeka; $p < 0,01$.

Rezultati u tablici 4. daju neke smjernice u odnosima tih utjecaja. Faktor opcije života iznad prosjeka prihvaćaju ispitanici koji tjedno i svaki dan odlaze u crkvu, u prosjeku je prihvaćen među populacijom koja mjesečno ide u crkvu, dok je ispod prosječno prihvaćen u onih koji posjećuju crkvu samo o većim vjerskim blagdanima i koji je nikada ne posjećuju. Način prihvaćanja slijedi trend linearnog rasta – kako raste učestalost posjećivanja crkve tako raste i prihvaćanje opcije života.

S druge strane, faktor opcije izbora iznad prosjeka prihvaćaju oni koji posjećuju crkvu samo o većim vjerskim blagdanima i koji je nikada ne posjećuju, u prosjeku ga prihvaćaju oni koji crkvu posjećuju mjesečno, dok ga ispod prosjeka prihvaćaju oni koji posjećuju crkvu tjedno i svaki dan. Prema tome, prihvaćanje opcije izbora linearno raste kako se smanjuje učestalost odlazaka u crkvu.

I ovdje su, prema visini F-omjera, razlike između ispitanika različite učestalosti odlazaka u crkvu malo veće u faktoru I. nego u faktoru II. Ipak, veća učestalost odlazaka u crkvu (tjedno, svaki dan) negativno je korelirana s opcijom izbora, a pozitivno s opcijom života, dok je u slučajevima neposjećivanja crkve ili posjećivanja samo o većim vjerskim blagdanima, upravo obrnuto. Tu se izdvajaju ispitanici kojima je učestalost odlazaka u crkvu na razini mjesečnog odlaska, a oni se prosječno slažu s oba faktora.

Iz ove analize možemo zaključiti kako su neki elementi religioznosti, kao što je religijska samoidentifikacija i religijska praksa, u izravnoj vezi s određenim sta-

vom o pobačaju; oni pokazuju linearan trend – kako raste religioznost i religijska praksa ispitanika to su oni skloniji prihvatiti opciju života, koja i proizvodi veće razlike između ispitanika od opcije izbora.

U tome se upravo i očituje veći utjecaj stavova Crkve o pobačaju na uvjereni vjernike, koji dosljednije slijede stavove Crkve o pobačaju, dok su religiozni pokazali stavove koji su u suprotnosti sa stavovima Crkve. Uvjereni vjernici se većinski i dominantno slažu sa zakonskim zabranama pobačaja, dok se s dopuštanjem pobačaja većinski i dominantno slažu jedino u slučaju teškog oštećenja fetusa te kada sama žena treba odlučiti o pobačaju, dok se s ostalima dominantno ne slažu.²⁶ Religiozni se većinski i dominantno slažu s dopuštanjem pobačaja (osim slaganja s dopuštanjem pobačaja kada žena nije udana, koje je za 5% veće od neslaganja), dok se sa zakonskim zabranama većinski i dominantno ne slažu.²⁷

3.1.2. Sociodemografska obilježja ispitanika i stavovi o pobačaju

U radu se provjeravala i hipoteza o povezanosti različitih sociodemografskih karakteristika ispitanika i njihovih stavova o pobačaju. Nastojali smo utvrditi postoje li razlike između grupa unutar pojedinih obilježja ispitanika. U tu svrhu korištena je analiza varijance za varijable dobi, radnog statusa, školske spreme, zanimanja i makroregije, dok je za varijable spola i mjesta boravka korišten t-test.

S obzirom na spol nisu utvrđene statistički značajne razlike između žena i muškaraca. Objašnjenje nepostojanja razlike po spolu možda leži u patrijarhalnoj podjeli obveza u obitelji, u kojoj je muškarac autonoman u javnoj domeni, dok je ženi prepuštena privatna sfera kućanstva i obitelji, a time i trudnoće i pobačaja, s obzirom na veći rizik i teret koji podnosi. Isto je tako prisutan i utjecaj vjere, jer su žene religioznije i češće odlaze u crkvu nego muškarci, koja može utjecati na nepostojanje većeg nerazmjera u stavovima muškaraca i žena.

Analiza podataka (tablica 5.) pokazuje razlike ostalih sociodemografskih obilježja ispitanika u zastupanju stavova o pobačaju. Rezultati pokazuju da najveće razlike postoje u faktoru opcije života, dok se u faktoru opcije izbora pojavljuje samo u jednom obilježju: makroregija.

²⁶ U tom je kontekstu važno napomenuti kako su istraživanja *Vjera i moral u Hrvatskoj* (1997./1998.) i *Evropsko istraživanje vrijednosti* (1999.) koja je proveo Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, te *Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu* iz 1999. koje je proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, pokazala sklonost uvjerenih vjernika konzervativnim i autoritarnim desnim strankama. Te su stranke u debati o pobačaju više naglašavale opciju života (vidjeti Cifrić, 2000. i Grünfelder, 2001.).

²⁷ Uvid o tome proizlazi iz ukrštanja pokazatelja odnosa prema religiji i stavova o pobačaju.

Tablica 5.

Stavovi o pobačaju i sociodemografska obilježja ispitanika

Sociodemografska obilježja	Faktor I. Opcija života	Faktor II. Opcija izbora
Dob	F-omjer = 32,1	
18-29 godina	-	
30-39 godina	-	
40-49 godina	-	
50-59 godina	0	
60 i više godina	+	
Radni status	F-omjer = 26,5	
Zaposleni	-	
Nezaposleni	-	
Umirovljenici	+	
Domaćice	+	
Školska sprema	F-omjer = 72,0	
Osnovna	+	
Srednja	-	
Viša i visoka	-	
Zanimanje	F-omjer = 13,6	
Poljoprivrednik	+	
Radnik	0	
Službenik	-	
Osoblje zaštite i ostali	0	
Stručnjaci	-	
Makroregije	F-omjer = 17,7	F-omjer = 15,2
Zagrebačka makroregija	0	0
Osječka makroregija	+	0
Splitska makroregija	+	-
Riječka makroregija	-	+
Mjesto boravka	F-omjer = 13,7	
Selo	+	
Grad	-	

Legenda: - = ispod zajedničkog prosjeka; 0 = u zajedničkom prosjeku;
+ = iznad zajedničkog prosjeka; $p < 0,01$.

Faktor I. (faktor koji opisuje opciju života) sadrži sva navedena sociodemografska obilježja koja proizvode razliku. Prema visini F-omjera možemo ustvrditi kako najveće razlike u faktoru opcije života proizvodi školska sprema²⁸ i dob ispitanika.

²⁸ Obrazovanje igra važnu ulogu u prihvaćanju opcije života ili opcije izbora, jer su nižeobrazovani skloniji konformizmu od višeobrazovanih (Aračić, Črpić, Nikodem, 2003.: 98), što također utječe na značajnije prihvaćanje dominantnog diskursa u kojem se naglašava pravo na život, ukazuje na negativne demografske trendove, kao i tradicionalni odnos u obitelji.

ka, što su pokazala i druga istraživanja religioznosti. Taj faktor više od ostalih prihvaćaju oni ispitanici²⁹ koji su završili osnovnu školu, iz sela su, u »trećoj su životnoj dobi« od 60 i više godina, koji su po radnom statusu u grupi domaćica i umirovljenika (što se poklapa s dobi), po zanimanju su poljoprivrednici (što se poklapa s ruralnim rezidencijalnim statusom), a žive u splitskoj i osječkoj makroregiji.

Ovaj obrazac opcije života prosječno i ispod prosjeka prihvaćaju ispitanici³⁰ koji su po školskoj spremi srednjeg, višeg i visokog obrazovanja, iz grada su, u životnoj dobi do 59 godina, po radnom statusu su zaposleni i nezaposleni, a po zanimanju su radnici, službenici, stručnjaci, osoblje zaštite i ostali; žive u zagrebačkoj i riječkoj makroregiji.

Faktor II. (faktor koji opisuje opciju izbora) uključuje³¹ samo makroregiju kao sociodemografsko obilježje koje proizvodi razliku. Taj je faktor izdvojio riječku makroregiju koja se iznad prosjeka s njim slaže, u prosjeku se s njim slažu ispitanici zagrebačke i osječke makroregije, dok se ispitanici splitske makroregije s tim faktorom slažu ispod prosjeka. Ti rezultati pokazuju konzistentnost u stavovima ispitanika o pobačaju s prijašnjim rezultatima istraživanja makroregija. Pritom možemo uočiti da se zagrebačka makroregija približila osječkoj a udaljila od riječke, što zahtijeva posebnu analizu.

4. Rasprava i zaključak

Zahuktala rasprava o pobačaju u javnoj sferi, kao i inzistiranje na opciji života u diskursu Crkve, čini se da nije rezultirala negativnijim mišljenjem i stavom građana u odnosu na sadašnju zakonsku regulativu vezanu uz pobačaj. Dok je u dijelu hrvatske javnosti vidljivo veće slaganje s opcijom života, u njezinom drugom dijelu je prisutan svojevrsan otpor i neslaganje s tom opcijom.

Rezultati našega istraživanja pokazuju da se ispitanici više slažu sa stavovima dopuštanja pobačaja zakonom/opcijom izbora (od 39,4% do 73,7%), dok se sa stavovima zabrane pobačaja zakonom/opcijom života više ne slažu (od 46,9% do 52,8%). Jedina iznimka jest stav da »pobačaj treba dopustiti kada žena nije udana«, s kojim se ispitanici više ne slažu (39,7%) nego što se slažu (34,2%), uz najviši postotak neodlučnih (26,2%).

²⁹ Prema našem istraživanju, u grupi koja iznadprosječno prihvaća opciju života nalaze se uvjereni vjernici i oni koji tjedno i dnevno odlaze u crkvu. U toj se grupi nalaze i politički desno pozicionirani ispitanici (Baloban, Črpić, 1998.).

³⁰ U ovoj se grupi ispitanika nalaze i religiozni i ostali te oni koji posjećuju crkvu mjesечно, samo o većim vjerskim blagdanima ili nikada.

³¹ Tu su još i politički lijevo pozicionirani ispitanici i oni s boljim primanjima (Baloban, Črpić, 1998.), uz nesigurne i ravnodušne, religiozne i protivnike religije te one koji rjeđe odlaze u crkvu.

Slaganje hrvatskih građana sa zakonskim dopuštanjem pobačaja upućuje na njihov stav da pobačaj treba ostati legalan u slučaju zdravstvenih problema žene (ili fetusa), da je pobačaj pitanje ženine privatnosti, te da su postojeće odredbe o pobačaju riješene na zadovoljavajući način. Njihovo neslaganje sa zabranom pobačaja zakonom možda upućuje na stav o postojanju socijalnih i ekonomskih problema koji više utječu na manji broj djece u obitelji od samog pobačaja. Razlike među ispitanicima veće su u faktoru opcije života nego u faktoru opcije izbora, što je pokazala visina F-omjera. Kod faktora opcije života prevladavaju vjerski, medicinski i pravni razlozi, dok kod faktora opcije izbora prevladavaju socijalno-ekonomski i medicinski razlozi (nužda).

Prve dvije hipoteze ovoga istraživanja – da postoje razlike u stavovima o pobačaju između ispitanika različite religijske samoidentifikacije te učestalosti sudjelovanja u religijskoj praksi, potvrđene su, iako podaci ne mogu pokazati trendove unutargrupne i međugrupne dinamike (polarizacije i/ili konvergencije stavova) s obzirom na konfesionalnu pripadnost, religijske i sociodemografske karakteristike istraživane populacije (Sullins, 1999.), što je interesantna tema za dodatne analize i sveobuhvatnija istraživanja. Uvjereni vjernici i oni koji tjedno i dnevno odlaze u crkvu dosljednije slijede stavove Crkve vezane uz opciju života te se iznad prosjeka zalažu za zakonsku zabranu pobačaja, dok se iznad prosjeka protive stavovima opcije izbora. Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči te oni koji odlaze u crkvu o većim vjerskim blagdanima ili nikada ne odlaze u crkvu, suprotstavljaju se stavovima opcije života iznad prosjeka, dok se s opcijom izbora i zakonskom dozvolom pobačaja religiozni i oni koji odlaze u crkvu mjesečno, prosječno slažu.

Treća je hipoteza također potvrđena, jer se pokazalo postojanje razlika u stavovima o pobačaju s obzirom na sve korištene sociodemografske karakteristike ispitanika, osim spola. Najveće razlike postoje u faktoru opcije života, dok se kod faktora opcije izbora pojavljuje samo u jednom obilježju: makroregiji. Opcija života je odvojila ispitanike starije od 60 godina, one s osnovnom školom, umirovljenike i domaćice, po zanimanju poljoprivrednike, iz osječke i splitske makroregije i ruralnih sredina, koji se iznadprosječno slažu s opcijom života. U prosjeku su se s opcijom života slagali ispitanici u dobi između 50 i 59 godina, po zanimanju radnici, osoblje zaštite i ostali te iz zagrebačke makroregije, dok je otpor opciji života prisutan među ispitanicima do 49 godina, koji su zaposleni i nezaposleni, sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem, po zanimanju su službenici i stručnjaci, a iz riječke su makroregije i urbanih sredina. Opcija izbora izdvojila je ispitanike zagrebačke i riječke makroregije koji se u prosjeku i iznadprosječno slažu s tim faktorom kao opcijom, dok je ispod prosjeka prihvaćaju ispitanici iz splitske makroregije.

Možemo zaključiti da makroregija proizvodi razlike u stavovima o pobačaju kod oba faktora. Taj podatak ukazuje na značaj geografske rasprostranjenosti nakupina nekih sociodemografskih i religijskih karakteristika ispitanika koje utječu na odabir jedne od opcija, a pod utjecajem lokalnoga društvenog mikrokonteksta i

odnosa konzervativnih i liberalnih društvenih aktera. Obrazovanje ispitanika proizvodi najveće razlike kod faktora opcije života. Ono utječe na znanje, vještine, informiranost i društveni status ispitanika, ali i na njihova razmišljanja o pobačaju. I dob ispitanika proizvodi veće razlike kod faktora opcije života: mladi su skloniji modernijim vrijednostima od starijih, koji u većoj mjeri prihvaćaju tradicionalnije vrijednosti. Isto tako, starija dob je povezana i s većim razmišljanjem o vrijednosti života i o smrti, kao i interesom za religiju i vjeru, dok je mlada dob povezana s prihvaćanjem većih društvenih rizika i svojevrsnim eksperimentiranjem.

Iz ovih podataka, ali bez objašnjenja konteksta, možemo samo zaključiti da među ispitanicima postoje značajne razlike u stavovima o pobačaju s obzirom na njihove sociodemografske i religijske karakteristike (uz prethodno naglašena metodološka ograničenja). No valja ukazati i na moguću društvenu pozadinu koja utječe na te stavove.

Društvene promjene s početka 90-ih, među građanima i raznim organizacijama pobudile su velika očekivanja koja (zbog krize i rata te njegovih ekonomskih, političkih i kulturalnih posljedica) u većoj mjeri nisu mogla biti ispunjena, što je uzrokovalo brojne sukobe u društvu, pa i uz temu zakonske regulative pobačaja, koja bi mogla poslužiti kao paradigmatički primjer sukoba tradicionalnih i modernih vrijednosti u hrvatskom društvu.

Diskurs Crkve naspram ovih pitanja te njezina orijentiranost na »moralnu obnovu« države, nacionalni kulturni identitet i »establišment« prije negoli na društvenu realnost (Grünfelder, 2001.), upućuje na *ideološki sukob* proizašao iz konteksta debata o pobačaju (Dillon, 1996.), ali i šire debate o odnosima države i Crkve i drugih problematičnih instancija postkomunističkog perioda, kroz koji (ponekad infantilno) prolazi Hrvatska. Podaci ukazuju i na svojevrsno etabliranje stavova moralnih ili »simboličkih« poduzetnika (Cavanaugh, 1986.) koji su u javnosti zagovarali opciju života, ali i zagovornika opcije izbora.

Dok je Crkva, ali i mobilizirana profesionalna elita (HKLD), naglašavala opstanak naroda, prava nerođene djece na život, tradicionalnu obiteljsku strukturu i majčinstvo, manje je naglašavala konkretne socijalne i ekonomske probleme koji su doveli ženu i obitelj u situaciju da razmišljaju o pobačaju. Taj je kontekst mogao utjecati na protumobilizaciju pojedinih predstavnika javnog zdravstva i nevladinih udruga – koji su se protivili dominantnim temama diskursa – u smjeru opcije izbora (Jelen, O'Donnell, Wilcox, 1993.), koja je temeljena na postojećoj zakonskoj regulativi, ljudskim pravima i konkretnim razlozima (ekonomskim, zdravstvenim, socijalnim), presudnima za odluku o pobačaju, dok se parlamentarne stranke (osim HSP-a i HDZ-a) nisu pozitivno izjašnavale o ideji zabrane pobačaja zakonom. Isto tako, taj je kontekst mogao utjecati i na »reaktivnost mišljenja« o pobačaju (Paul Sullins, 1999.) u odnosu na tradicionalne vrijednosti i učenje Crkve u jednom dijelu populacije vjernika.

Nužno je osvrnuti se i na dominantnu vrijednosnu strukturu društva (tradicionalna, moderna), jer nam ona može pomoći u objašnjenju stavova ispitanika o po-

bačaju. Već je u ranijim istraživanjima utvrđeno da u Hrvatskoj prevladavaju tradicionalne vrijednosti (Labus, 2000.). Naše istraživanje pokazuje da građani Hrvatske najviše prihvaćaju kolektivne vrijednosti obitelji, države, socijalne pravde, nacionalne prošlosti, s jakim patrijarhalnim, autoritarnim, etnocentričkim i tradicionalnim značenjima. Srednje prihvaćene vrijednosti su mješovite, dok su najniže prihvaćene moderne vrijednosti. S obzirom na religijsku samoidentifikaciju, prihvaćanje tradicionalnih vrijednosti raste s rastom religioznosti, dok prihvaćanje modernih vrijednosti raste kako opada religioznost ispitanika. Tradicionalne vrijednosti, s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika, iznadprosječno prihvaćaju stariji i nižeobrazovani, koji su iz ruralnih sredina, po spolu su muškarci, po radnom statusu umirovljenici i domaćice, po zanimanju poljoprivrednici, iz splitske su i osječke makroregije (Labus, 2005.).

Uz postojeću vrijednosnu strukturu, u Hrvatskoj je na stav o pobačaju mogao utjecati i proces retraditionalizacije društva (Puljiz, 2001.a) i obiteljskih odnosa (Pascall, Manning, 2000.) te »domestifikacije« žena početkom 90-ih (Brunnbauer, 2000.), potpomognut reformama socijalne politike, restrikcijama obiteljske politike i negativnim ekonomskim efektima demografskih promjena, što je dodatno osnažilo već postojeću institucionalnu nejednakost u društvu vezanu uz spolove. Taj je proces utjecao i na sukob tradicionalnih vrijednosti o ženi kao majci i odgojiteljici nacije (prisutne u stavovima Crkve i konzervativnih političkih aktera) sa modernim vrijednostima o ženama kao osobama s raznim društvenim problemima (socijalnim, ekonomskim, profesionalnim) i funkcijama koje nisu nužno reproduktivne (što su ih zagovarali profesionalci zdravstvenih ustanova i ženskih nevladinih organizacija). U tom smislu Škrabalo i Jurić opisuju sukob »katoličkog spolnog morala i politike koja se temelji na konceptu seksualnih i reproduktivnih prava, čije je uporište međunarodni pravni poredak za zaštitu ljudskih prava« (Škrabalo, Jurić, 2005.: 180).

U skladu s tim može se razmatrati i pitanje društvenog morala i »moralne obnove« koja je, često, poprimala oblik konzervativnih i moralnih stavova o spolnosti i seksualnosti, pogotovo u mišljenju Crkve a i u dijelu drugih aktera opcije života, što je posebno naglašeno u njezinim javnim osudama homoseksualnosti, seksa prije braka, preljuba, upotrebe modernih kontracepcijskih i reproduktivnih metoda (izvantjelesna oplodnja, pobačaj). Woodrum i Davison (1992.) upravo karakteristike poput starosti, nižeg obrazovanja, umirovljenosti te desne (konzervativne) orijentacije povezuju i s konzervativnim i restriktivnim stavovima o seksualnosti, naznake kojih pokazuju i neka istraživanja u Hrvatskoj (Zrinščak, 2004.). Tome u prilog ide i analiza dimenzija religijskog identiteta, koja pokazuje da su tradicionalnoj i spolno-moralnoj dimenziji religijskog identiteta »skloniji ispitanici starije dobi, s nižim stupnjem obrazovanja, iz ruralnih područja«, kao i ispitanici »koji 'redovito' odlaze na religijske obrede i smatraju se 'religioznima u skladu s crkvenim učenjem'« (Nikodem, 2004.: 275-276). Iz te perspektive možemo objasniti i najmanje prihvaćanje tvrdnje da »pobačaj treba dopustiti kada žena nije udana«, s kojom je povezan i najviši postotak neodlučnih ispitanika koji se dvoume između medicinskih, socijalnih i ekonomskih rizika trudnoće maloljetnica te konzervativnih i moralizirajućih stavova o seksualnosti maloljetnika koje naglašava Crkva.

Nadalje, moguće je govoriti i o naznakama utjecaja promjene u religioznosti ispitanika te u društvenom odnosu prema religiji i Crkvi (na klatnu društvenih procesa sekularizacije i desekularizacije), što može ukazati i na individualizaciju religioznosti, svojevrsan »bricolage« i višeslojnost u manifestacijama istraživanog fenomena. Podaci o vjerovanjima također mogu ukazati na njezin utjecaj kroz prizmu individualnoga duhovnog razvoja. Iako ispitanici vjeruju da Bog postoji (82%) i izvor je morala (70%), oni smatraju da Boga treba tražiti u sebi a ne na nebu (78%), dok svaki pojedinac treba težiti osobnom duhovnom razvoju (79%). Naši rezultati pokazuju da neki ispitanici, iako religiozni, ne slijede istovjetno i jednoznačno učenje Crkve; moguće je da oni u pitanju pobačaja vide instancu individualizacije religioznosti i morala, u kojoj (unatoč vjerovanju u Boga kao izvora morala) svaki pojedinac u skladu s osobnim duhovnim razvojem te vlastitim uvjerenjem i situacijom, može donijeti sud o pobačaju.

Naši rezultati ukazuju i na prisutnost difuznog procesa »nevidljive sekularnosti« koji se manifestira u horizontalnoj i vertikalnoj društvenoj slojevitosti (Vrcan, 2001.), na što upućuje i tvrdnja Cavanaugha (1986.) da pokret opcije života treba promatrati kao proizvod procesa sekularizacije. U kontekstu Hrvatske taj je proces bio pod utjecajem situacije u bivšem sustavu, dok je u kontekstu promjena zamagljen revitalizacijom religije i novom društvenom ulogom Crkve početkom 90-ih. Na utjecaj toga procesa može ukazati i važnost vjere u životu ispitanika: za 42% naših ispitanika vjera je izrazito važna, za 39% njih je djelomično važna, a za 19% ispitanika vjera je malo važna i nevažna.

Međutim, teško je na uvjerljiv način donijeti zaključak o utjecaju tradicionalnih ili modernih vrijednosti, revitalizacije religije ili sekularizacije na stavove o pobačaju, a pogotovo na promjenu stavova o pobačaju. Ipak, možda najuvjerljiviji razlog relativnoj stabilnosti stavova o pobačaju u kontekstu Hrvatske i većeg slaganja sa zakonskom dozvolom pobačaja nego sa zakonskom zabranom pobačaja, valja tražiti u povijesnom naslijeđu komunizma, ograničenom utjecaju religije i Crkve na širu javnost i kontinuitetu zakonske regulative pobačaja među građanima; u tome je kontinuitetu pobačaj zakonski legalan te ga građani mogu koristiti u slučaju nužde (a ne kao kontracepcijsku metodu), a razmatranje moralnih i etičkih dvojbi ostavljeno je svakom pojedincu.

Literatura

1. Aračić, Pero; Črpić, Gordan; Nikodem, Krunoslav (2003.): Postkomunistički horizonti: obrisi sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja. – Đakovo: Biblioteka Diacovensia.
2. B.a.b.e.: Monitorine – Praćenje pravne prakse i novih zakonskih prijedloga. – Skinuto 30. 3. 2005. s Interneta: <http://www.babe.hr/monitorine.htm>.
3. Baloban, Stjepan (2001.): Predgovor. – U: Stjepan Baloban (ur.): *Hrvatska obitelj na prekretnici*. – Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, 5-9.

4. Baloban, Stjepan; Črpić, Gordan (1998.): Pobačaj i mentalitet u društvu. – *Bogoslovna smotra*, Zagreb, 68 (1998) 4: 641-654.
5. Baloban, Stjepan; Črpić, Gordan (2000.): Spolnost – odnos prema seksualnom ponašanju. – *Bogoslovna smotra*, Zagreb, 70 (2000) 2: 395-419.
6. Bankole, Akinrinola; Singh, Susheela; Haas, Taylor (1999.): Characteristics of Women Who Obtain Induced Abortion: A Worldwide Review. – *International Family Planning Perspectives*, 25 (1999) 2: 68-77.
7. Brunnbauer, Ulf (2000.): From equality without democracy to democracy without equality? Women and transition in south-east Europe. – *South-East Europe Review*, (2000) 3: 151-168.
8. Casanova, José (2001.): Religion, the New Millennium, and Globalization. – *Sociology of Religion*, 62 (2001) 4: 415-441.
9. Cavanaugh, Michael A. (1986.): Secularization and the Politics of Traditionalism: The Case of the Right-to-Life Movement. – *Sociological Forum*, 1 (1986) 2: 251-283.
10. Center for Reproductive Rights (2003.): Croatia. – In: *Women of the World: East Central Europe. Laws and Policies Affecting Their Reproductive Lives*. – Skinuto 22. 5. 2005. s Interneta: <http://www.reproductiverights.org/pdf/Croatia.pdf>.
11. Cerjan Letica, Gordana (1997.): Prijepor o pobačaju: (ne)mogućnost dijaloga pokreta Za izbor i Za život. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 28 (1997) 1/2: 1-18.
12. Cifrić, Ivan (2000.): Percepcija nekih odnosa crkve i države i uloge crkve i religije u društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 supplement: 227-269.
13. Dillon, Michele (1996.): Cultural Differences in the Abortion Discourse of the Catholic Church: Evidence From Four Countries. – *Sociology of Religion*, 57 (1996) 1: 25-36.
14. Flood, Patrick J. (2002.): Abortion and the Right to Life in Post-communist Eastern Europe and Russia. – *East European Quarterly*, 36 (2002) 2: 191-226.
15. Grünfelder, Anamarija (2001.): 'Profil' crkve u Hrvatskoj. – U: B. Weber i S. Dvornik (ur.): *Hrvatska, godinu dana nakon promjene – prva bilanca*. – Zagreb: Heinrich Böll Stiftung, 44- 49.
16. Hrabar, Dubravka (1998.): Planiranje obitelji: od pobačaja do zdravstvene edukacije. – *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 5 (1998) 1: 1-12.
17. Ivan Pavao II. (1997.): *Evangelium Vitae = Evandjelje života*. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života. – Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
18. Jelen, Ted G.; O'Donnell, John; Wilcox, Clyde (1993.): A Contextual Analysis of Catholicism and Abortion Attitudes in Western Europe. – *Sociology of Religion*, 54 (1993) 4: 375-383.
19. Joffe, Carole (1979.): Abortion work: strains, coping strategies, policy implications. – *Social Work*, (November 1979): 485-490.
20. Katalinić, Dragica (2004.): Izvješće o prekidima trudnoće u zdravstvenim ustanovama Hrvatske tijekom 2003. godine. – Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Služba za socijalnu medicinu.
21. Kazneni zakon (1997.) – *Narodne novine*, Zagreb, (1997) 110.
22. Labus, Mladen (2000.): Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 supplement: 169-203.
23. Labus, Mladen (2005.): Vrijednosne orijentacije i religioznost. – *Sociologija sela*, Zagreb, 43 (2005) 168 (2): 383-408.
24. Levy, Neil (2004.): *Moralni relativizam*. – Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
25. Marinović Jerolimov, Dinka (1993.): *Nereligioznost u Hrvatskoj 1968-1990*. – U: Štefica Bahtijarević (ur.): *Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma II*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 87-136.
26. Marinović Jerolimov, Dinka (1999.): *Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989 do 1996 godine*. – U: I. Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.): *Religija i integracija*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 187-203.

27. Marinović Jerolimov, Dinka (2000.): Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 supplement: 43-80.
28. Marinović Jerolimov, Dinka (2002.): Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. – U: Vlasta Ilišin i Furio Radin (ur.): *Mladi uoči trećeg milenija*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 79-124.
29. Minkenberg, Michael (2003.): The Policy Impact of Church-State Relations: Family Policy and Abortion in Britain, France and Germany. – *West European Politics*, 26 (2003) 1: 195-217.
30. Nikodem, Krunoslav (2004.): Religijski identitet u Hrvatskoj. – *Socijalna ekologija*, Zagreb, 13 (2004) 3/4: 257-285.
31. Pascall, Gillian; Manning, Nick (2000.): Gender and social policy: comparing welfare states in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union. – *Journal of European Social Policy*, 10 (2000) 3: 240-266.
32. Pastoralna konstitucija »Gaudium et spes« o Crkvi u suvremenom svijetu (1986., IV. izdanje). – U: *II. vatikanski koncil. Dokumenti. Latinski i hrvatski*. – Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 619-768.
33. Pontifical Council for Justice and Peace (2000.): The Social Agenda: A Collection of Magisterial Texts. – Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. – Skinuto 14. 3. 2005. s Interneta: <http://www.thesocialagenda.org>.
34. Puljiz, Vlado (2001.a): Hrvatska: od pasivne prema aktivnoj socijalnoj politici. – *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 8 (2001) 1: 1-18.
35. Puljiz, Vlado (2001.b): Obitelj i socijalna (ne)sigurnost u Hrvatskoj. – U: Stjepan Balaban (ur.): *Hrvatska obitelj na prekretnici*. – Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, 11-34.
36. Puljiz, Vlado (2001.c): Reforme sustava socijalne politike u Hrvatskoj. – *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 8 (2001) 2: 159-180.
37. Puljiz, Vlado; Zrinščak, Siniša (2002.): Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu. – *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 9 (2002) 2: 117-137.
38. Rahman, Anika; Katzive, Laura; Henshaw, Stanley K. (1998.): A global review of laws on induced abortion, 1985-1997. – *International Family Planning Perspectives*, 24 (1998) 2: 56-64.
39. Roh, Jongho; Haider-Markel, Donald P. (2003.): All Politics is Not Local: National Forces in State Abortion Initiatives. – *Social Science Quarterly*, 84 (2003) 1: 15-31.
40. Roter, Zdenko (1988.): Revitalizacija religije i desekularizacija društva v Sloveniji. – *Sociologija*, Beograd, 30 (1998) 2/3: 403-428.
41. Russo, Nancy Felipe; Denious, Jean E. (2005.): Controlling Birth: Science, Politics, and Public Policy. – *Journal of Social Issues*, 61 (2005) 1: 181-191.
42. Sedmak, Mateja (2001.): The Abortion Policy Making Process, the Historical Analysis and the European Community Regulations Impact: A Case Study of the Republic of Ireland. – *Društvena Istraživanja*, Zagreb, 10 (2001) 51/52: 279-303.
43. Serbanescu, Florina; Goldberg, Howard; Morris, Leo (2004.): Reproductive Health in Transition Countries in the European Context. – A background paper prepared for the European Population Forum 2004, the session on »Morbidity, mortality and reproductive health: Facing challenges in transition countries«, Geneva, Switzerland, 12-14 January, 2004.
44. Shiffman, Jeremy; Škrabalo, Marina; Subotić, Jelena (2002.): Reproductive rights and the state in Serbia and Croatia. – *Social Science & Medicine*, (2002) 54: 625-642.
45. Strickler, Jennifer, Danigelis, Nicholas L. (2002.): Changing Frameworks in Attitudes Toward Abortion. – *Sociological Forum*, 17 (2002) 2: 187-200.

46. Sullins, Paul D. (1999.): Catholic/Protestant Trends on Abortion: Convergence and Polarity. – *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 (1999) 3: 354-369.
47. Šegota, Ivan (1995.): Physicians and Ethics in Croatia. Analysis of the new ethical code of the Croatian Medical Association. – *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, (1995) 5: 62-64.
48. Škrabalo, Marina; Jurić, Hrvoje (2005.): Utjecaj Katoličke crkve u Hrvatskoj na politiku reproduktivnih i seksualnih prava i zdravlja od početka 2004. do ožujka 2005. godine. – U: *Otvoreno društvo – Hrvatska 2005.* – Zagreb: Institut Otvoreno društvo – Hrvatska. – Skinuto 25. 5. 2005. s Interneta: <http://www.soros.hr/material/07.01%20Katolicka%20crkva.pdf>.
49. Vrcan, Srđan (1986.): Od krize religije k religiji krize. – Zagreb: Školska knjiga.
50. Vrcan, Srđan (2001.): Vjera u vrtlozima tranzicije. – Split: Glas Dalmacije – revija Dalmatinske akcije.
51. Woodrum, Eric; Davison, Beth L. (1992.): Reexamination of Religious Influences on Abortion Attitudes. – *Review of Religious Research*, 33 (1992) 3: 229-243.
52. Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece (1978.) – *Narodne novine*, Zagreb, (1978) 18.
53. Zakonik kanonskoga prava (1996.) – Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
54. Zrinščak, Siniša (2003.): Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja. – *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 10 (2003) 2: 135-159.
55. Zrinščak, Siniša (2004.): Why, at all, do We Need Religion? Religion and Morality in Post-Communist Europe. – A paper presented at the annual meeting of the Association for the Sociology of Religion, San Francisco, California, August 14, 2004.
56. Ženska mreža (2005.): Hrvatska krši ženska reproduktivna prava. – Skinuto 30. 3. 2005. s Interneta: <http://www.htnet.hr/vijesti/hrvatska/page/2005/03/23/0138006.html>.

Goran Goldberger

Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

Revitalization of religion in the shadow of the legacy of the liberal legislative regulations: Attitudes towards the abortion

Summary

This paper analyses the attitudes of the respondents towards the legislative regulation of the abortion in Croatia. The attitudes are cross-tabulated with the religious self-identification and practice and sociodemographic characteristics of the respondents. In this way we wanted to point out a possible presence of differences in the attitudes towards the abortion and the advocacy of pro-life or pro-choice options, bearing in mind the above mentioned characteristics of the respondents. Starting from the assumption of the influence of the context of social changes at the beginning of 90s on the attitudes of the respondents towards the abortion, and by leaning on some theoretical concepts and researches on the abortion, all three hypotheses have been confirmed. We sketched some processes that might have influenced a greater concurrence with the pro-choice than with pro-life option, especially if we take into account that this society is dominated by the Catholic church and in which the Church has been turned towards the 'moral restoration'. Also in the both camps it can be noticed a certain polarization of the attitudes when the legislative regulation on the abortion is in question, as well as the clash of traditional and modern values.

Key words: abortion, socio-political changes, demographic changes, social policy, religion, Catholic church, non-governmental organizations, law, social movements, pro-life option, pro-choice option, retraditionalization, discourse, inequality of the sexes.

Received on: June 1, 2005

Accepted on: June 22, 2005

Goran Goldberger

Institut de Recherches sociales à Zagreb, Zagreb, Croatie

Revitalisation de la religion dans l'ombre du legs des règlements législatifs libéraux : Attitudes vers l'avortement

Résumé

Cet article analyse les attitudes des répondants vers le règlement législatif de l'avortement en Croatie. On a usé la tabulation croisée entre les attitudes et l'auto-identification et la pratique religieuse, et les caractéristiques sociodémographiques des répondants. De cette façon nous avons voulu préciser une présence possible des différences dans les attitudes vers l'avortement et la recommandation des options de pro-vie ou de pro-choix, en considérant des caractéristiques des répondants mentionnées ci-dessus. À partir de l'hypothèse de l'influence du contexte des changements sociaux au début des années 90 sur les attitudes des répondants vers l'avortement, et par se baser sur quelques concepts et recherches théoriques sur l'avortement, tous les trois hypothèses ont été confirmés. Nous en avons esquissé quelques processus qui pourraient avoir influencé un plus grand accord avec l'option pro-choix qu'avec celle de pro-vie, particulièrement si nous tenons compte que cette société est dominée par l'église catholique et dans laquelle l'église a été tournée vers 'la restauration morale'. On peut noter aussi dans les deux camps une certaine polarisation des attitudes quand le règlement législatif sur l'avortement est en question, aussi bien que le désaccord des valeurs traditionnelles et modernes.

Mots-clés: changements sociopolitiques, changements démographiques, politique sociale, religion, l'église catholique, organisations non-gouvernementales, attitudes sur l'avortement, loi, mouvements sociaux, l'option pro-vie, l'option pro-choix, re-traditionalisation, discours, inégalité des sexes.

Reçu: 1 juin 2005

Accepté: 22 juin 2005